

בית ועד לתורה – הר חברון

דף מקורות לשיעור של הרב מאיר ליכטנשטיין

קידושין פרק ראשון – דף מספר 3

בס"ד, ח' במרחשוון תשס"ט.

סוגיית הפתיחה של קידושין בבבלי

א. האשה נקנית בשלושה דרכים

1. 'האשה נקנית בשלש דרכים' - עיינו בדיון הירושלמי בראש הפרק האם יש צורך בשלושתם:
כיני מתנית' או בכסף או בשטר או בביאה. ותני ר' חייה כן: לא סוף דבר בשלשתן אלא אפי' באחד מהן.
(א) מהו הרקע להוא אמינא זו? בחנו אותו מזוויות שונות (טקסטואלית, היסטורית ולמדנית).
(ב) עיינו בבלי קידושין ט: "ובביאה מנא לך... לאו כלום הוא". מה יסוד ההו"א שם ומה בינה ובין הו"א הירושלמי?
2. מדוע יש שלש דרכים לקדש אשה? מדוע לא הסתפקה ההלכה בדרך אחת? (למעוניין להרחיב יש דיון בשאלה זו אצל י"י נויבואר בספרו תולדות דיני הנישואין במקרא ובתלמוד עמ' 34, ואצל א"ל אפשטיין בספרו תולדות הכתובה בישראל עמ'. תקציר הדיונים שלהם בהמשך הקובץ).
3. האם שלושת דרכי הקידושין יוצרים אותה חלות בדרכים שונות או האם דרכי הקידושין השונות יוצרות חלויות שונות? (בשלב זה לא אפרוס בפיכם את כל היריעה, אני מבקש לעורר לחשיבה בנדון. למעוניין להרחיב - יש דיון נרחב בעניין זה אצל הרב גוסטמן ז"ל בקונטרסי שיעורים לקידושין בשיעור הראשון 'האשה נקנית בשלש דרכים'. תקציר דבריו בהמשך הקובץ).

ב. סוגיית הפתיחה

משפטי פתיחה

סוגיית הפתיחה של המסכת מציבה במרכז עיונה במשנה שאלות של לשון וסגנון. הסוגייה מנתחת את חלקיו השונים של המשפט הראשון במשנה – "האשה נקנית בשלש דרכים":
"האשה" - מדוע לא נאמר "האיש", כדרך שנאמר בתחילת פרק שני;
"נקנית" - מדוע לא השתמשו במונח "קידושין";
"בשלש" - מדוע בלשון נקבה ולא בלשון זכר;
"דרכים" - מדוע לא השתמשו במונח "דברים".
אגב תירוציה של הסוגייה לשאלות אלו, היא מביאה בפנינו מידע רב על יסודות דיני קידושין.

1. קיחה קיחה משדה עפרון - מבט ראשוני:

- (א) השוו את הלימוד בסוגייה משדה עפרון לשתי ברייתות, בספרי דברים פ"ט רסח ובבבלי קידושין ד ע"ב.
(ב) מה השווה והשונה בדרך הלימוד בשלושת המקורות?
(ג) חידושי הריטב"א ב' ע"א ד"ה כתיב הכא.
2. 'תני לישנא דאורייתא ולבסוף תני לישנא דרבנן' - כבר עסקנו בזה בשיעור האחרון. גבשו את עמדתכם על היחס בין קיחה, קנין וקידושין.

בית ועד לתורה – הר חברון

דף מקורות לשיעור של הרב מאיר ליכטנשטיין

קידושין פרק ראשון – דף מספר 3

בס"ד, ח' במרחשוון תשס"ט.

3. 'דאסר לה אכולי עלמא כהקדש':

- א) מה פרוש המונח קידושין? עיינו בהסבר הגמרא ולעומת זאת בתד"ה דאסר.
 - ב) מה יסוד האיסור בהקדש? האם הוא ביסודו איסור, או שמא ייעודו לקודש מביא לכך שהוא נאסר?
 - ג) האם ניתן להציע מודל דומה ביחס לקידושין? האם צד האיסור בקידושין מנותק מהצד החיובי שבו?
 - ד) עיינו ו. בלשונות קידושין שונים המובאים שם. האם השימוש בלשון שונה יוצר חלות שונה של קידושין? (להרחבה - ז. תד"ה ונפשטו).
 - ה) תנו את הדעת ליחס בין המושג המקראי "קדשה" לבין המושג "קידושין". עיינו בערך קדשה במילון בן יהודה (מצורף).
4. אי תנא קונה הו"א אפילו בע"כ - מה המקור לצורך בדעת בקידושין? עיינו ברש"י מ"ד. ד"ה קידושין דמדעתה ולעומת זאת ברש"י ביבמות י"ט: ד"ה קידושין דעלמא.
5. שלשה – שלש – השוו את נוסח הבבלי במשנה לנוסח כ"י קויפמן.
6. "ביאה איקרי דרך" - הסוגיה מדגישה את קידושי ביאה כדרך המרכזית, לעומת קידושי כסף ושטר, המוצגים כצורך ביאה.
7. 'דרכו של איש לחזרי':

- א) מדוע הציע רבי שמעון שהיה צריך להיכתב "כי תלקח" ראו רשב"א.
 - ב) האם יש לזה משמעות הלכתית בדיני קידושין? עיינו בדף ה: בסוגיית נתן הוא ואמרה היא.
 - ג) להרחבה - 'כל היכא דאיכא פלוגתא' - עיין ברש"י, ר"ח (באוצר הגאונים) וברמב"ן.
8. סכמו לעצמכם את שאלות היסוד בעניין קידושין שעלו מתוך הדיון בסוגיה הראשונה. בלי נדר, נרחיב בשאלות אלו במהלך לימוד הפרק.

ג. סוגיה סבוראית

1. דיון הגמרא הוא סבוראי. מצורפות העדויות היסודיות:
- א) אגרת רב שרירא גאון, מה' רב"מ ליון, עמ' 71.
 - ב) רמב"ן קידושין ג..
2. האם ניתן לאפיין סוגיה זו ולעמוד על המבדיל בין סוגיה סבוראית ובין סוגיה אמוראית? למאי נפקא מינה ידיעת הקביעה כי מדובר בסוגיה סבוראית?
3. הרב יהודה ברנדס, "המשוכה הראשונה", בתוך: על דרך האבות. תקראו לפחות את ניתוחו את הסוגיה בקידושין. ההצעה היסודית של הרב ברנדס מצויה ברשב"א ב: ד"ה ונתני הכא (תקציר של המאמר של הרב ברנדס בתיקיית מאמרים ברשת).

בית ועד לתורה – הר חברון

דף מקורות לשיעור של הרב מאיר ליכטנשטיין

קידושין פרק ראשון – דף מספר 3

בס"ד, ח' במרחשוון תשס"ט.

אגרת רב שרידא גאון, מה' רב"מ לוי' עמ' 71

וכמה סברי אקבעו בגמ' דאנון מרבנן בתראי כגון רב עינא ורב סימונא. ונקטינן מן הראשונים דגמרא דהאשה נקנית בג' דרכים דתנינן ברישא מנא הני מילי וכו' עד בכסף מנא לן (ג, ב), כלהו אינך פרוקי וקושי דמתרצי בגמ', רבנן בתראי סבוראי תרצינהו וקבעינהו.

חידושי הרמב"ן מסכת קידושין דף ג עמוד א

מצינו בתשובת הגאונים ז"ל דכל הך הוייא דהך סוגיא עד הכא דבתר הוראה היא ומר רב הונא גאון מסורא איהו תני לה ואיהו הוא דאסר כנתא ובימוהי תקינו תקנתא דמורדת דנהיגו בה הגאונים ז"ל, ואפי"ה טרחנא לעיל לפרושה ולמפרך ותרוצי בה דגמרא דרבנן סבוראי דוקא היא.

חידושי הרשב"א מסכת קידושין דף ב עמוד ב

ונתני הכא האיש קונה. וא"ת קושי' זו הו"ל לאקדומי כסדרא דמתני'. ויש מרבותינו נר"ו מתרצים דאי אקשי ל' הכי הוה משני ל' משום סיפא כדאמרין בסמוך ותו לא הוה קשיא אמאי תנא נקנית דמשום סיפא הוא דלא מצי למיתני מתקדשת, ואינו מחזור דאדרבה כל היכא דאיכא לאקשווי חדא ולשוניי שינויא דמיתרצא ביה כולא מתני' טפי עדיף מאפושי הויי ופירוקי, ועוד דאם איתא דמקשה הוה ידע פירוקא אמאי מקשה ליה ואזיל, אלא דבהא איכא למימר דמאן דמותיב הוא דמפרק ולברורא למתני', ומסתברא דהאי קושיא דקא מקשה תלמודא וליתני האיש קונה לית לה עיקר, דאדרבה האשה נקנית עדיף טפי, דאי תני האיש קונה הוה צריך לאפושי בלישניה האיש קונה את האשה אלא משום דאגב קושיא זו בעי לאשמועינן דמדעתה מתקדשת ולא בעל כרחה הוא דקא מקשה ליה הכי ולא בעיקר קושיא. אבל לעיל קשיא ליה לישנא דנקנית משום דבכולא תלמודא קנין אשה בלשון קדושין מפיך ליה משו"ה אקדמה דהאי קשיא והאי לא קשיא.

שאלת הירושלמי האם צריך לקדש בשלושת הדרכים – מבט היסטורי

א"ל אפשטיין, בספרו תולדות הכתובה בישראל, עמ' 7-8, הציע שישנו רקע ריאלי לשאלת הירושלמי, וטען שהייתה תקופה בה אשה נתקדשה באמצעות שלוש דרכי הקידושין. לפי הצעה זו, דברי הירושלמי באים כנגד נוהג קיים, ומטרתם לקבוע הלכה שדי לקדש באחד מדרכי הקידושין. ברם, דבריו אינם מוכחים דיים. מ"ע פרידמן (Jewish marriage in Palestine, Tel-Aviv and New-York 1980, I, pp. 202-204) מתקשה לקבל את עמדתו, ולדעתו מדובר לכל היותר בדיון אודות הצורך לאשר מחדש ולתת תוקף לקדושין הראשוניים, שנעשו באחת מהדרכים בלבד, באמצעות שתי הדרכים הנוספות. ביטוי מאוחר לאפשרות זו הוא מזהה בנוסח של כתובה מצור, משנת 1023, בה נאמר: "ואכניש יתה לביתיה וקידשה קידושין גמורין בכסף ובשטר וב[ביאה]" [תרגום: והכניס אותה לביתו וקדשה קדושין גמורים בכסף בשטר ובביאה].

מדוע יש שלושה דרכים? שלוש נקודות מבט

כיוון ראשון מניח שיתכן כי המשנה מציעה מגוון אפשרויות תיאורטיות, אף שבפועל לא נעשה שימוש אלא באחת מהן; אפשרות זו מתחזקת למשל לאור היעדרם המוחלט של שטרי קדושין בממצא

בית ועד לתורה – הר חברון

דף מקורות לשיעור של הרב מאיר ליכטנשטיין

קידושין פרק ראשון – דף מספר 3

בס"ד, ח' במרחשוון תשס"ט.

האפיגראפי, דבר שמעלה סברה, שעוד תידון כשנעמיק את לימודנו, לפיה קידושי שטר מעולם לא שימשו בפועל, אף שהעיסוק בהם בפרקנו רב.

כיוון שני, היסטורי ביסודו, מניח שעצם עובדת קיומן של שלוש דרכים למימוש אותה פעולה משקפת התפתחות היסטורית המשמרת דרכים שונות מתקופות שונות; כך למשל סבור י"י נויבואר, לדעתו מתוך שלוש הדרכים דווקא הביאה היתה דרך הקידושין הקדומה ביותר: "מכל האפשרויות שיש להביא בחשבון, רק אחת מסתברת ומאוששת על-ידי נתונים והשוואת מערכות משפט: יש להסביר את המשנה אך ורק על יסוד זכרונות המסורת מתקופה קדומה ביותר, כשלא היה אלא תהליך חוקי אחד ויחיד לעריכת נישואין, דהיינו: הקשר המיני הקשור במסירת הכלה, שעל ידה בוצעו כל שלבי הנישואין בבת אחת".¹ את עמדתו זו הוא מבסס על עיונו במקורות חז"ל, וכן מתוך השוואה לתרבויות קדומות אחרות. עמדה שונה מצויה בדברי א"ל אפשטיין, השותף אמנם לטענה כי דרכי הקדושין המפורטות במשנה משקפות מציאות היסטורית-ריאלית, אך לדעתו אין זו מציאות של התפתחות משום שמלכתחילה היה צורך בכל שלוש הדרכים יחד.

שניהם שותפים, אפוא, להנחת היסוד שלא היה צורך מראש להציע מספר דרכים אלטרנטיביות. חילוקי הדיעות ביניהם נוגעת לשאלה כיצד נוצרו שלש דרכים. בעוד שנויבואר סבור שהן נוצרו בהדרגה כאשר אחד מחליף את חברו, אפשטיין סבור שהן נוצרו כדרכים עצמאיות באמצעות היפרדות – מדרך אחת שנוצרה על ידי שלשה שלבים התפרדו לשלש דרכים.

כיוון שלישי, אנתרופולוגי ביסודו, מצטרף להנחה כי דרכי הקניין השונות הן פרי התפתחות היסטורית, ומסביר אותה כנובעת משינויים בדפוסי הארגון החברתי, כאשר "הכנסתו של דפוס חדש אינו מבטל לגמרי את הדפוסים הקודמים, אך מחליש אותם. ניתן למצוא אותם בחפיפה חלקית זה לצד זה, במשך תקופה ארוכה".² לדעת רובין, קדושי ביאה אופייניים לחברה המבוססת על בתי-אב, כאשר הביאה בין בני הזוג מקשרת בין בתי-אב שונים; בשלב כלשהו הביאה נאסרת משום שהשתנות הסדרים החברתיים הופכת אותם למעשה הנתפס כפרוץ. קדושי שטר אופייניים לחברה שבטית פחות, בה ההתקשרות בין בני הזוג היא התקשרות בין יחידים, ואף כאשר היא מותנית בהסכמת ההורים. בחברה כזו מקבל ההסכם תוקף דווקא כאשר הוא נעשה בשטר היכול להתקיים על-ידי מוסדות חברתיים יציבים כבית דין או כעדים. כך, השטר מעניק להסכם הבין-אישי אישור חברתי-ציבורי. קדושי כסף, לדעתו, משקפים חברה שבה לשטר אין משמעות, משום שאין מערכת משפטית המסוגלת לקיימו; בהיות הכסף אמצעי נייטרלי וחסר זהות, שניתן להעבירו בפשטות מיד ליד, יפה כוחו ליצירת עובדה בין-אישית שמשמעה העברת זכויות וחובות.

תקציר קונטרסי שיעורים שיעור ראשון

בקדושין ישנם שלושה 'עניינים' שונים (קרי, בלשונונו, חלויות שונות): א. קניין. ב. 'אסר לה אכולי עלמא'. ג. שהאשה מיוחדת ומזומנת לבעלה. הניסוח הברור ביותר של שיטה זו מופיע בדיונו בירושלמי שהזכרנו לעיל: "...ומסתבר לומר דכוונת הירושלמי דאי הוה אמינא אשה נקנית בשלושתן יחד, היינו

¹ יקותיאל יעקב נויבואר, תולדות דיני הנישואין במקרא ובתלמוד, מאגנס, ירושלים תשנ"ד, עמ' 36.

² ניסן רובין, שמחת החיים – טקסי אירוסים ונישואים במקורות חז"ל, תל-אביב תשס"ד, עמ' 107-115.

בית ועד לתורה – הר חברון

דף מקורות לשיעור של הרב מאיר ליכטנשטיין

קידושין פרק ראשון – דף מספר 3

בס"ד, ח' במרחשוון תשס"ט.

דכיון דישנן בקידושין שלושה עניינים הנ"ל בעי מעשה מיוחד על כל ענין וענין, חלק הקניין שבקידושין חייל דווקא על ידי כסף שזהו קיחה דאיברי קנין, וחלק ההתייחדות לאישות חייל דווקא על ידי ביאה שזהו עניין אישות, וחלק האיסור חייל דווקא על ידי שטר דשטר קידושין הרי יליף מ'ויצאה והיתה' ומבואר במשנה גיטין... 'גופו של גט הרי את מותרת לכל אדם'... והכא נמי שטר קידושין הוא האוסר...". הרב גוסטמאן מבאר בהמשך כי הכרעת הירושלמי ש'לא סוף דבר בשלושתן' באה למנוע את ההוה-אמינא דווקא על-ידי שלוש הדרכים יחד ניתן יהיה ליצור קידושין מלאים. בכדי להצדיק את דינו הפשוט של הירושלמי, שמאפשר יצירת קידושין על-ידי דרך אחת בלבד, נדרש כמובן הרב גוסטמאן להסביר כי "...נהי דחיילי כל שלושה עניינים ממעשה אחד..." – כלומר, כל אחת מדרכי הקידושין 'גוררת' עמה את שלושת העניינים, את שלוש חלויות הקידושין השונות – באופן הבא: "...מכל מקום בכל חדא וחדא התחלת הקידושין הוא מדין העיקרי שבכח מעשה זה, ואחר כך נסתעפו ונפשטו ממנו גם שאר חלקי הקידושין..."³. כלומר, כל אחת מדרכי הקידושין מחוללת ביסודה את הפן המיוחד לה בחלות הקידושין, פן שעל-ידו 'נספחים' גם הפנים האחרות – וממילא הקידושין חלים באופן שלם.

מילון בן יהודה, כרך יב עמ' 5796 ערך קדשה:

• אשה זונה, ובפרט זונה שבשרות המקדש של אלהי כנען.

ושם, הערה 1: המלה קדשה מצויה באשורית ככנויי לכהנת האלה אשתר (היא עשתרות) המשמשת גם כזונה במקדש...